

POMÁZI-HORVÁTH VIKTÓRIA
ELTE BTK
Történettudományi Doktori Iskola
hovirag92@gmail.com

PÉTERVÁRY TAMÁS
Magyar Nemzeti Múzeum
petervary.tamas@mnm.hu

Árpád-kori ötvösség emlékei Homokbödöge határából

ABSZTRAKT | Tanulmányunkban a Veszprém vármegyei Homokbödöge határában, az egykori Bödöge (később Egyházashödöge, ID 8086) falu területén végzett műszeres lelőhelyvizsgálat és leletgyűjtés során előkerült bronztárgyakat – egy pecsétnyomót és két préselőmintát – ismertetünk.

KULCSSZAVAK | fémleletek, pecsétnyomó, préselőminta, közösségi régészet, Árpád-kor, Smaragdus kalocsai érsek

VIKTÓRIA POMÁZI-HORVÁTH
Doctoral School of History at Eötvös Loránd University
hovirag92@gmail.com

TAMÁS PÉTERVÁRY
Hungarian National Museum
petervary.tamas@mnm.hu

Relics of Árpád Age Metalworking from the Outskirts of Homokbödöge

ABSTRACT | The study presents some bronze finds – a stamp and two press dies – recovered during a metal detector survey and find collection campaign in the area of the one-time Bödöge village (later Egyházashödöge, ID 8086) on the outskirts of Homokbödöge (Veszprém County).

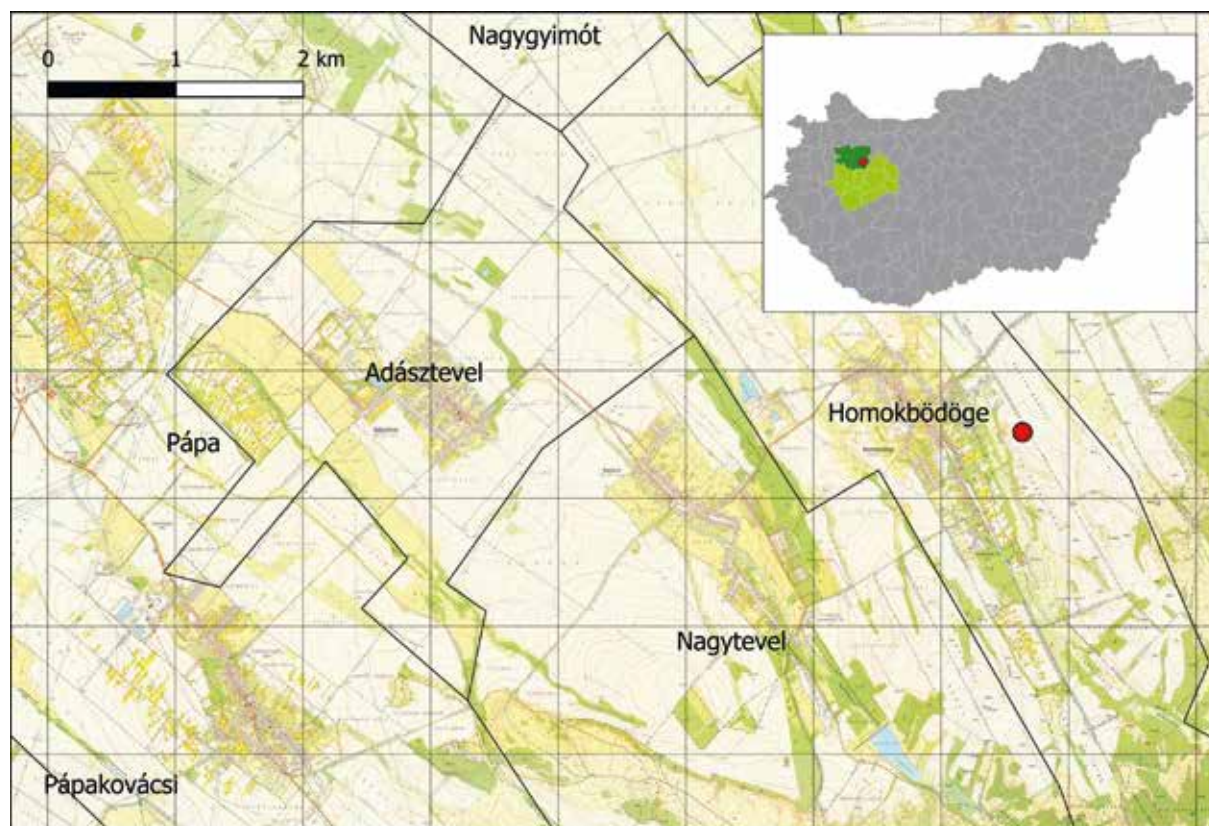
KEYWORDS | metal finds, stamp, press die, community archaeology, Árpád Age, Smaragdus, Archbishop of Kalocsa

Homokbödöge Pápától kb. 8 km-re keletre, a Bakony és a Pápai-síkság dombháttakkal, délnyugati irányba tartó folyókkal és patakokkal tagolt határán található település (1. kép). Árpád-kori előzménye Bödöge, amely a Homokbödögétől keletre, az Öreg-Séd feletti síkon, a Pusztabödögei-dűlőben található. A helyi hagyomány szerint a kavicsos talajú dombtetőn, ahol szántás közben téglát forgat fel az eke, állt egykor a templom. Rómer Flóris feljegyezte, hogy „a jegyző földjében, a pusztai templom fundamentuma alatt volt crypta”.¹

2020-ban és 2021-ben a Gróf Esterházy Károly Múzeum fémkereső műszeres régészeti önkéntesek bevonásával több mint tíz alkalommal kutatta a területet. A régóta fosztogatott lelőhely tágabb környezetében

eddig több mint ezer, a késő bronzkortól a kora újkorig számos időszakot képviselő régészeti korú tárgyat gyűjtöttünk. A tárgyak között két buzogánytöredék, nyolc pénzérme, öt gyűrű, egy limoges-i veret, egy madarat ábrázoló áttört lószerszámveret, egy kézi mérleg, egy zarándokjelvény,² illetve az itt bemutatott pecsétnyomó és két préselőminta biztosan az Árpád-kori megtelepedés emléke.

A felsorolt leletek egy nagyjából 120 × 150 m-es területről származnak, méghozzá az Első Katonai Felmérés térképén ábrázolt – minden bizonnyal a Rómer Flóris által feljegyzett – egykori templom maradványait jelölő terület szomszédságából (2. kép).

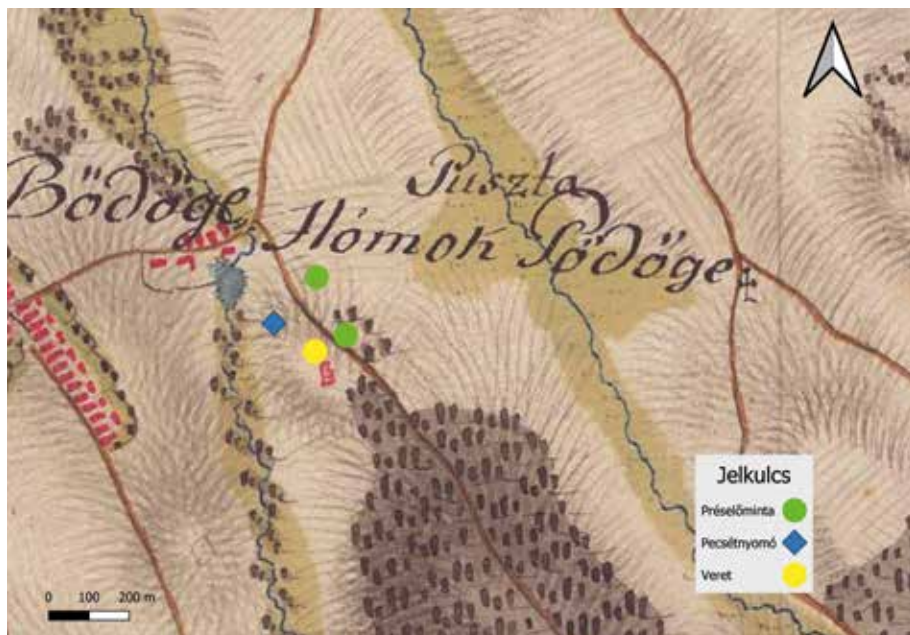

1. kép. Homokbödöge földrajzi elhelyezkedése

Fig. 1. Geographical setting of Homokbödöge

1 Idézi TORMA István (MRT 4, 114).

2 PÉTERVÁRY – P. HORVÁTH 2022.

2. kép. A tanulmányban említett leletek szóródása az Első Katonai Felmérés térképszelvényére vetítve
Fig. 2. Distribution of finds discussed in the article projected onto the map sheets of the First Military Survey of the Habsburg Empire

Pecsétnyomó

A bronzból öntött tárgy lekerekített háromszög alakú, két oldalán sérült, harmadik oldalán törött (3. kép).³ Legnagyobb h.: 3,1 cm, legnagyobb sz.: 2,8 cm. Egyik oldalán vésett dísz, a másik oldalán keskeny gerincként kialakított borda látható. A tárgy a külső jegyei alapján egy alul-felül csúcsos, vagyis mandorla alakú pecsétnyomó, szakszóval *tiparium* felső töredékeként azonosítható. A tárgy hátoldalán azonosított borda a pecsétnyomó függesztőfülének töredéke. A tárgy kiszerkesztett eredeti mérete nagyjából 5,4 × 3,5 cm volt.

3. kép. A pecsétnyomó (ltsz. GEKM 2021.1.29.)

Fig. 3. The wax seal stamp (Inv. no. GEKM 2021.1.29.)

3 GEKM ltsz. 2021.1.29. Bálint Róbert régészeti önkéntes találata.

A pecsétmezőt két párhuzamos vonal és a közöttük futó gyöngysor övezi. A pecsétképen egy realisztikus és részletes kivitelezésű alak bal kezében kampós végű pásztorbotot (*baculum*) tart, jobb kezét – mutató- és középső ujját feltartva – áldásra emeli (4. kép). Fején püspöksüveg (*mitra*), testét kazula fedi, amelyen tau-formájú, a szarak végein görögkereszt alakú – feltehetően fém – veretekkel kiegészített gyapjúszalag (*pallium*) látható. A kazula szegélyét és gallérját gyöngyös hímzés díszíti. A ruha redőit ferde vésett vonalak jelölik. A pecsétnyomó tehát egy egyházi méltóságot, a ruhája és méltóságjelvényei – a püspöksüveg, a mellrész övező, keresztekkel ellátott gyapjúszalag és a pásztorbot – alapján egy érseket ábrázol.

A pecsétmező köré gótikus *maiuscula* feliratot véstek, amely a tárgy sérülései miatt csak részben olvasható. A tárgy felső részén kereszttel induló körirat első része olvasható: + S: SM(A)[...]. A tárgy másik oldalán futó felirat első betűje valószínűleg D, a többi része olvashatatlan.

A tárgy jobb oldalán az S. SM betűk a latin *sigillum*, azaz pecsét szó rövidítését, illetve a pecsétnyomó birtokosának személynevét jelölik. Szerencsére a SM(A) kezdetű személynév annyira egyedi, hogy szinte biztos a megfejtése: SMARAGDUS. A felirat szövege tehát S[igillum] SMA[ragdi], azaz Smaragd pecsétnyomója. A pecsétnyomó másik oldalán futó feliratrész D betűje talán a DEI GRATIA, azaz, 'Isten kegyelméből' ájtatossági formula kezdőbetűjét jelölte, melyet valószínűleg a pecsétnyomó birtokosa által viselt hivatal megnevezése – jelen esetben ARCHEPI[scopus] – követhetett.

A középkor folyamán az oklevelek elterjedésével vált szükségessé az okiratok hitelesítése. Erre a célra a pecsét bizonyult a legalkalmasabbnak, melyet még a késő középkorban is a tulajdonosának kijáró tisztelettel illettek. A pecsétnyomókat az esetleges visszaélések elkerülése végett tulajdonosuk halála vagy a pecséten megjelenített tisztségük megszűnése után – miként azt a homokbödögei példány is szemlélteti – gyakran megrongálták, félbetörték.

A legkorábbi pecsétetes püspöki okleveleink a 12. század végén keletkeztek.⁴ Az alul-felül csúcsívben végződő, ún. mandorla alakú pecséteken rendszerint a pecséttulajdonos álló vagy ülő alakja látható pásztorbottal.⁵ A pecsétkép legpontosabb párhuzamát a Balogh nembeli Szécsi Pál (1263–1275 között veszprémi püspök) 1272-re datálható pecsétjén találjuk.⁶ Időben kissé korábbi, de formailag igen hasonló ábrázolás látható még Göncöl spalatói érsek (1220–1242) Pannon-

4. kép. A pecsétnyomó próbanyomata

4. Fig. Impression of the wax seal stamp

halmáról ismert pecsétjén.⁷ A pecsétnyomók fizikai „érvénytelenítése” is ismert jelenség: K. Németh András Kaposmérőről és Tolnanémediről említ tulajdonosuk halála után félbetört állapotban a földbe került pecsétnyomókat.⁸

Smaragd nevű érseket Magyarországon egyet ismerünk, aki 1257–1265 között viselte a Kalocsa érseke méltóságot.⁹ Pecsétnyomóját az érsek 1265-ben bekövetkezett halála után szándékosan törhették félbe.

4 BODOR 1984, 11.

5 BODOR 1984, 11.

6 MNL-MOL DL 774. (1272. aug. 1-jei oklevélen); BODOR 1984, 13, 15, 20, 39. old., III. tábla 11. ábra (a korábbi közlések ismeretével); RAINER 1996, 44, 51.

7 TAKÁCS 1982, XXIV. tábla 10. kép.

8 K. NÉMETH 2017, 249.

9 UDVARDY 1991.

5. kép. A kettős préselőtő (ltsz. GEKM 2021.1.61.)
Fig. 5. Double press matrix (Inv. no. GEKM 2021.1.61.)

6. kép. A rozettás préselőtő (ltsz. GEKM 2021.1.220.)
Fig. 6. Press matrix with rosetta (Inv. no. GEKM 2021.1.220.)

Préselőminták

A következő két préselőmintatöredék egymástól 180 m-re, a mai Homokbödögétől keletre, egy ÉNy–DK-i irányban futó, feltehetően újkori eredetű földút mentén került elő.

Az első példány egy lekerekített sarkú, téglalap alakú bronzból öntött, ép minta. H.: 5,1 cm, sz.: 2,4 cm, v.: 1,2 cm (5. kép).¹⁰ Felső lapján kétféle kerek, gyöngykeretes veret díszítésének negatív képe látható: a felső egy kiterjesztett szárnyú, heraldikai jobbra néző ragadozómadár, míg az alsón hatszirmú rozetta van.

A második darab egy hasonló formájú minta középső részének töredéke, mind a felette, mind az alatta futó rész – feltehetően más veretek képeivel – hiányzik (6. kép).¹¹ H.: 3,8 cm, sz.: 3,5 cm, v.: 1,2 cm. Felső lapján egyszerű keretben kerek, négyszirmú virágot ábrázoló, körszimmetrikus veret negatív képe látható.

A préselőmintákkal a 13. század végétől divatosá váló ruhákra, övekre, fejdíszekre varrt arany-, ezüst- vagy rézlemezek, gombok „tömeges” préselését, domborítását végezték a helyi ötvösmesterek.¹² A munka során a súlyos alapra tették a bezsírozott mintát, ráhelyezték

a vékony lemezt, majd a ráillesztett ólomrudat finoman ütögették, hogy a lemez felvegye a negatív minta formáját.¹³ Ugyanígy készültek a két félből később összeforrasztott gombok részei is. A mintakincs alapján (kiterjesztett szárnyú madár, rozetta) a tárgyak a

¹⁰ GEKM ltsz. 2021.1.61. Barcza Norbert és Kovács Viktória régészeti önkéntesek találat.

¹¹ GEKM ltsz. 2021.1.220. Sándorovits László régészeti önkéntes találat.

¹² Egyik legszebb ezzel kapcsolatos emlékünk III. András király felesége, Ágnes királyné lemezveretekkel díszített, a sarneni kolostornak adományozott ruhája, melyen figurális és ornamentális diszek százai fedezhetők fel (SCHÄRLI 1978).

¹³ VATTAY 1953, 156.

7. kép. A rozettás veret (ltsz. GEKM 2021.1.552.)
Fig. 7. Fitting with rosetta intaglio (Inv. no. GEKM 2021.1.552.)

14. század közepére–végére keltezhető, hasonló pártaveretek korabeli temetőkből ismertek.¹⁴

Külön érdekesség, hogy az eddigi kutatások az első mintától kb. 50 m-re felszínre hoztak egy a hatszirmú rozettás mintához illő sérült, két apró szegeccsel ellátott rézveretet is, melyet minden bizonnyal egy helyi ötvös termékének tarthatunk (7. kép).¹⁵

Veretekhez, gombokhoz szükséges préselőmintákat, dombornyomó eszközöket több gyűjteményből is ismerünk. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő, ismeretlen lelőhelyű darab téglatest formájú, elő- és hátlapja mellett keskenyebb hosszanti oldalain több mint 30 vésett ornamentális és alakos veret negatívjai láthatók, némelyik egymást metsző formában.¹⁶ A pontkörös liliom, a padon ülő alakok, illetve pénzzel keltezett sírokban talált megfeleltethető veretek alapján a verető használati ideje az Anjou-korra tehető.¹⁷

A szerbiai Versec múzeuma (Градски Музеј Вршац) őriz egy a budapestihez hasonló, mindkét oldalán veretek negatívjait ábrázoló 13,2 cm hosszú, 9,1 cm széles, 0,1 cm vastag bronzlemezt, amely 1892-ben került elő a Kápolnahegyen, a középkori Versec falu területén, egy kisméretű vasüllővel és sárgaréz lemezzel együtt, egy hamus, égett törmelékrétegben.¹⁸ A minden bizonnyal egy leégett ötvösműhelyhez tartozó eszközök

jelentős bizonyítékai a korabeli, helyben űzött kézművesiparnak. A 27 vésett alakos és figurális díszítést felvonultató bronzlemez érdekessége, hogy a vereteket művészettörténeti és stilisztikai elemzés által minimum két korszakra lehet osztani, vagyis az alapul szolgáló, a 14. században használt lemezt egy évszázaddal később újabb elemekkel gazdagították.

Szintén a mai Szerbia területéről, Bartán vára közeléből, Monostorszegegről (Бачки Моноштор) ismert egy téglatest alakú, öntött bronz trébelőtő, melynek felső és alsó lapja segítségével félgömb formákat (gombokat, pitykéket, övvereteket stb.), illetve karikákat lehetett kialakítani.¹⁹ A téglatest keskeny oldalain számos különféle figurális, növényi és monogramos motívum negatívja figyelhető meg, hasonlóan a verseci példány elő- és hátlapjához. Az Anjou-liliom motívuma, a minusculák, illetve a felhasznált mintakincs alapján az eszköz keletkezése a 15. századra tehető.

A Homokbödögén talált két préselőminta töredéke izgalmas adatokkal szolgál a lelőhely középkori történetét illetően. Egyrészt a tárgytypus egyike a régészeti kontextusból kevésbé ismert daraboknak,²⁰ másrészt ékes bizonyítéka a helyi ötvöstevékenységnek. A minták szerkezete alapján a mester minimum hatféle veret elkészítését végezhette a 14. század közepi–végi településen.

14 Vál 2. sír (HATHÁZI–KOVÁCS 1996, 15. kép), Ducó (Ducové, SK) 28. sír (RUTTKAY 1979, 87–88, 132, 53–54. kép), Bene, Bócsa (SZABÓ 1938, 50, 226, 231. és 252. képek).

15 GEKM ltsz. 2021.1.552. Dr. Molnár Miklós régészeti önkéntes találat.

16 MNM ltsz. 58.205.C. VATTAY 1953, 156; MAROSI 1987, 127, 331–332. kép; LOVAG 1999, 20, 102; HATHÁZI 2005, 189.

17 VATTAY 1953, 156.

18 MIHALIK 1899, 34–35; VATTAY 1953, 156. Az üllő és a sárgaréz lemez az idők során elveszett.

19 GUBITZA 1916, 206; VATTAY 1953, 156.

20 Városi vagy város környezetből ismerünk kisebb méretű bronztárgyak öntésére szolgáló, kőből készült öntőformákat (ÓDOR 1998, 126–128). Mordovin Maxim lektori véleményében hívta fel a figyelmünket arra, hogy egyre több minta kerül elő falusi környezetből is, ahol – feltehetően az értékük miatt – jobban megmaradtak ezek a bronztárgyak, nem használták fel őket nyersanyagként.

Irodalom

- BODOR Imre (szerk.) 1984. *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Budapest.
- GUBITZA Kálmán 1916. Középkori trébelőtő és XVIII. századi éremmég a Bácsbodrogmegyei Múzeumban. *ArchÉrt* 36, 206–209.
- HATHÁZI Gábor 2005. *Sírok, kincsek, rejtélyek – Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén*. Kiskunhalas.
- HATHÁZI Gábor – KOVÁCS Gyöngyi 1996. *A váli gótikus templom. Adatok Vál 14–17. századi történetéhez*. Székesfehérvár.
- LOVAG, Zsuzsa 1999. *Mittelalterliche Bronzgegenstände des Ungarischen Nationalmuseum*. Budapest.
- MAROSI Ernő (szerk.) 1987. *Magyarországi művészet 1300–1470 körül 2*. Budapest.
- MIHALIK József 1899. A verseczi ötvös-lemezről. *ArchÉrt* 19/1, 34–41.
- K. NÉMETH András 2017. Középkori pecsétnyomók, idézőbillógok és bulla Somogy és Tolna megyékből – Mittelalterliche Stempelsiegel und Ladungssiegel aus den Komitaten Tolnau und Somodei. *WMMÉ* 39, 235–261.
- ÓDOR János Gábor 1998. Anjou-kori öntőforma Majsról (Adatok a 13–15. századi viselet történetéhez) – Gußform aus der Anjouzeit von Majs (Angaben zur Tracht des 13–15. Jahrhunderts). *ComArchHung* 123–137.
- PÉTERVÁRY Tamás – P. HORVÁTH Viktória 2022. „Utad értelme nem a cél, hanem a vándorlás”. Árpád-kori zarándokjelvény Homokbödögéről. *Határtalan Régészet* 2022/1, 80–82.
- RAINER Pál 1996. A középkori veszprémi püspökök pecsétjei (XIII–XVI. század). In: V. dr. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. Felolvasóülések Veszprém történetéből 3. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6. Veszprém*.
- MRT 4. DAX Margit – ÉRI István – MITHAY Sándor – PALÁGYI Szilvia – TORMA István 1972. *Magyarország régészeti topográfiája 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás*. Szerk.: Torma István. Budapest.
- RUTTKAY, Alexander 1979. *Stredoveké umelecké remeslo*. Bratislava.
- SCHÄRLI, Beatrice 1978. Mittelalterliche Pfennige auf dem „Agnesgewand“ im Kloster St. Andreas zu Sarnen: ein Beispiel ornamentaler Verwendung mittelalterlicher Pfennige. *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 35, 162–169.
- SZABÓ Kálmán 1938. *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. Budapest.
- TAKÁCS Imre 1982. *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest.
- UDVARDY József 1991. *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526) [Biographies of Archbishops of Kalocsa, 1000–1526]*. Köln.
- VATTAY Erzsébet 1953. Néhány adat az ötvösmesterség és szerszámok történetéhez. *ArchÉrt* 80/2, 151–158.

Relics of Árpád Age Metalworking from the Outskirts of Homokbödöge

The present study discusses new Árpád Age finds, including a wax seal stamp and two press matrices, recovered during instrumental surveys and surface surveys conducted with the help of volunteers, in the former area of Bödöge village (later renamed Egyházasködöge), in the vicinity of present-day Homokbödöge, Veszprém county, Hungary.

One artefact is the topmost fragment from a mandorla-shaped, cast bronze wax seal stamp; its original dimensions can be reconstructed as 5.4×3.5 cm. The seal matrix depicts a realistic and detailed figure. His garment and badges of office identify him as an archbishop. The circular inscription begins in the topmost part of the seal with a cross, followed by the legend + S : SM(A)[...]. The first letter of the script on the other side of the object is likely a “D”, the rest are unintelligible. The letters “S. SM” situated on the right of the object can be interpreted as the abbreviation of the word *sigillum*, meaning “seal” in Latin, and the name of the owner. Hence, the surviving text may be read as S[igillum] SMA[ragdi], that is the seal stamp of Smaragd/Smaragdus (lit. “emerald” in Hungarian). A single archbishop with this name is known from the Kingdom of Hungary, who was in office between 1257–1265 at Kalocsa.

The two press matrices were found 180 metres apart. One is an intact, cast bronze object with a rectangular shape and rounded off corners. It is 5.1 cm long, 2.4 cm wide and 1.2 thick. The matrix exhibits two intaglios, one is a heraldic right-facing bird of prey with outstretched wings; the other is a six-petal rosette. The second artifact is a central fragment from a similarly shaped press matrix. The fragment is 3.8 cm long, 3.5 cm wide and 1.2 cm thick. A rotationally symmetric four-petal flower, framed with a simple border was carved onto the surface of the matrix in relief. Analogies suggest, that the press matrices can be dated to the mid or late 14th century AD. It is worth noting, that recent fieldwork brought to light approximately 50 metres from the finds discussed above, a copper fitting furnished with two tiny rivets, and an embossed six-petal rosette which corresponds to one of the matrices.